

A.G. Frank'ın Az Gelişmişlik Modeli Üzerine Epistemolojik Bir Eleştiri Denemesi

Dr. Nur VERGİN

«Toplumsal gerçekte
yalnızca yaklaşıklık
vardır» (Marx).

André Gunder Frank Amerika Birleşik Devletlerinin yetiştirmiş olduğu kural dışı iktisatçılarından biridir. Paul Baran ve Paul Sweezy'nin eğitiminden geçmiş olup, marksist öğretiyi doğrultusunda çalışmalar yapmış, özellikle az gelişmişlik üzerinde bir teorik model geliştirmiştir. Lâtin Amerika örneğini kullanarak geliştirdiği model zincirleme bir sömürü mekanizmasını ortaya koymuş ve gerek Lâtin Amerika ülkelerinde gerek diğer az gelişmiş «üçüncü dünyalarda» büyük yankılar yaratmıştır. Araştırmacının görüşleri son zamanlarda Türkiye'nin de bilimsel ve siyasal çevrelerde güncellik kazandığından (1), çalışmalarının özünü teşkil eden modelini açıklamakta ve modelin iç mantığını epistemolojik bir çözümlemeye tabi tutmakta yarar görüyoruz.

Birinci bölüm

A. G. Frank'ın «Brezilya'da az gelişmişliğin kapitalist gelişmesi» (2) adlı incelemesindeki kuramsal konu az gelişmişliktir —Brezilya'daki az gelişmişlik. Ama burada A. G. Frank Brezilya gerçeğini sadece aydın-

(1) A. AKSOY, *Az gelişmişlik ve Emperyalizm*, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1975; BİRİKİM, Sayı 1, Mart 1975; Ç. KEYDER, *Emperyalizm, az gelişmişlik ve Türkiye*, Birikim Yayınları, İstanbul, 1976.

(2) A. G. FRANK, *Capitalisme et sous-développement en Amérique Latine*, Maspéro, Paris, 1968.

latıcı bir örnek olarak ele almaktadır. Ashnda incelediği ve çözümlediği, bilgi teorisi deyimi ile, düşünsel bir nesneden yani kavramsal soyutluk düzeyinde ele alınan bir ideal tipten ibarettir.

s. 140 : «Amacım Brezilya'nın topyekûn bir incelemesini yapmak değil; aslında **azgelişmişliğin niteliğini** ve kapitalist gelişmenin sınırlarını saptamak için Brezilya örneğinden yararlanmak istiyorum».

Demek ki burada sözü edilen «azgelişmişliğin niteliği» hiç bir surette bir «ampirik ortalama» teşkil etmeyip, kavramın ta kendisidir, özüdür.

A — A. G. Frank, azgelişmişliğin incelemesini yapmak için ilk önce «çağdaş »bir Brezilya ile (Sao Paulo yöresinin Brezilyası) «başka», yani geleneksel ve «ilkel» bir Brezilyayı birleştiren ikinci modeli yadsımlamakla işe başlar. A. G. Frank'a göre «tanım gereği, mutlak surette tek olan bir toplumda iki ayrı Brezilya'nın varlığını varsaymak» her bir kesimde ayrı birer dinamiğin varlığını kabul etmek olur ki bu, yazarımızın görüşünce, «marksist kuram ve metodolojinin temellerini inkâr etmek» anlamına gelmektedir. «İkinci yaklaşım», der A. G. Frank, «mutlak surette tek ve global bir kapitalist toplumun gerçek bir biçimde irdelenmesine elverişli değildir» (s. 221).

İkinci modelin savı tarımsal ve geleneksel Brezilya'nın ülkenin iktisadi gelişmesine engel olduğu yolundadır (3). Brezilya'nın tam anlamda gelişmesinin geleneksel kırsal kesimlere de kapitalizmin girmesiyle gerçekleşeceğini ileri süren bu tür bir ikinci kuramın savunuculuğunu yapmak istemiyoruz. Yine de, tek bir toplumsal oluşumda iki ya da daha fazla sayıda üretim biçimlerinin varlığının kabulünün niçin «marksist kuramı ve metodolojinin temellerine» ters düştüğünü sormayı gerekli buluyoruz. C. Bettelheim'i okuyalım :

«Ashnda, gerçek bir ekonominin —geçiş kavramından bağımsız olarak— incelenmesine giriştiğimiz zaman, bu ekonomiyi **egemen yönlü karmaşık bir yapı** olarak düşünmeliyiz. Böyle bir yapıyı, içlerinde birinin **egemen** olduğu birçok üretim biçiminin özgül bir bağdaşımı olarak görüyoruz. İşte bu egemen üretim biçimidir ki bütün sisteme damgasını vurur ve **bağımlı** üretim biçimlerinin işleme ve

(3) J. LAMBERT, *Os dois Brasis, (İki Brezilya)*, Rio de Janeiro, 1964.

gelişme şartlarını değişikliğe uğratar. Ama bağımlı üretim biçimleri için doğru olan şey, aynı şekilde, bizzat egemen rolü nedeniyle karakteristikleri kısmen değişikliğe uğramış bulunan egemen üretim biçimi için de doğrudur. Sözün kısası, bu karmaşık yapıların her biri, üretim biçimlerinin basit bir yan yana sıralanması değil, kendi yapısal nedenselliğine sahip **tek bir** karmaşık yapı, **tek bir** nesne meydana getirir. Aynı zamanda, tek bir bütün olan bu yapı, genellikle, belirli bir üretim biçimi yapısına, örneğin, kapitalist üretim biçimine tekabül eden özgül bir yapının egemenliği altında bulunur.» (4)

O halde, ikiliğin ya da çokluğun varlığını bu anlamda kabul ettiğimiz takdirde, farklı üretim biçimlerinin birbirileri ile ilişkilerini üretim biçimlerinin oluşum süreci içerisinde «okumanın» marksist sorunsala yabancı olmadığım, tam aksine, Marx'ın öngördüğü biçimde bütünsel bir kurama uygun olduğunu ileri sürebiliriz. Gerçekten, bu kuram toplumun teklifi zedelenmeksizin, toplum içerisinde farklı çağlara ait düzenlemelerin birlikte varoluşunu belirtmekte ve her hangi bir toplumda aynı çağa ve oluşuma ait olmayan toplumsal «biçimlerin» varlığını açıklamaktadır. Bunun içindir ki, kapitalist üretim biçiminin kırsal bölgelere yayılma sürecinin izlenmekte olduğuna ve sürecin eski patrimonial tarımsal yapıda yarattığı değişimleri incelemenin gerekliliğine işaret eden F. H. Cardoso gibi bir toplumbilimcinin görüşlerini A. G. Frank'm aksine yadsımak ihtiyacını duymadığımız gibi, tam tersine, bu yaklaşımı marksist temellere uygun bulmaktayız (5).

B — İkinci modeli ve Lâtin Amerika'da feodal üretim biçiminin varlığını yadsıdıktan sonra A. G. Frank Brezilya'daki az gelişmişliği topyekûn bir biçimde yansıtabilecek olan bir teorik modeli önermektedir. Oysa ki, bu konuya ilişkin E. Laclau'nun da getirdiği aydınlatıcı eleştirisi «tarım kesiminde üretim ilişkilerinin feodal karakter taşıdığını iddia etmek, mutlaka ikinci bir tezi savunmayı» içermediğini sergilemektedir (6).

(4) C. BETTELHEIM, Sosyalist ekonomiye geçiş sorunları, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1973, s. 19.

(5) F. H. CARDOSO, Notes sur l'état actuel des études de la dépendance, tektir, Paris - Nanterre Üniversitesi, 1972.

(6) E. LACLAU, «Latin Amerika'da Feodalizm ve Kapitalizm», Birikim, Sayı 1, Mart, 1975.

A. G. Frank'ın önerdiği model aslında birbirinden farklı ve birbirini tamamlayıcı nitelikte olan iki ayrı modelden kuruludur :

— eşzamanlılık (**synchronie**) içerisinde ortaya çıkan ve noktalanmış bir denge halinde tanımlanan bir sistemi açıklayıcı bir kesit :

s. 142 : «dünyanın belirli bir anında fotoğrafik görüntüsü» —MODEL (I)

Ve sistemin geçmişine dayanan boyutların gözden kaçırılmamak için:

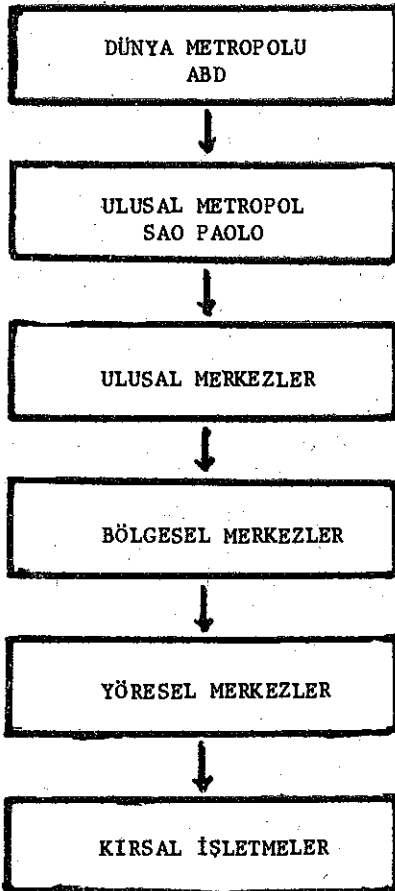
— çokzamanlı (**diachronique**) bir model

s. 142 : «tarihsel gelişimin filmi —MODEL (II)

Yapısal çözümlenme ile (I) diyaletik çözümlenmenin (II), yani «fotoğrafi» ile «filmin» birleştirilmesine yönelik gösterilen çaba yazarımızın kanımızca en selâmlanmaya değer katkılarındanadır.

MODEL (I)

MODEL (1)

Eşmanh Modelin (I) Özellikleri:

1) Ülkenin ileri karakolu (Sao Paolo) ile A. G. Frank'ın deyimi ile «en ücre köylüsünün» global sistem ile bütünleşmeleri;

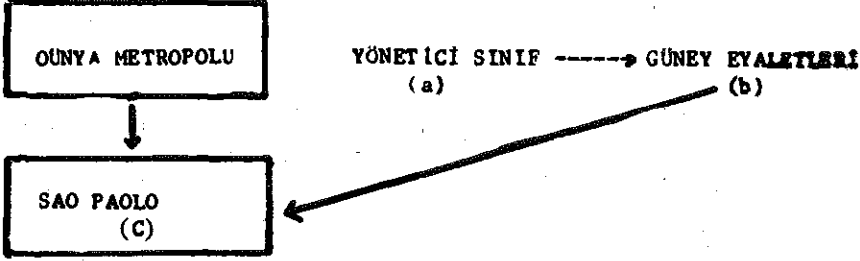
2) Metropollerin uydularının iktisadi artık—ürün ile artık—değerine el koyması;

3) Her metropolün uydusu üzerinde tekeli bir egemenliğe sahip olması;

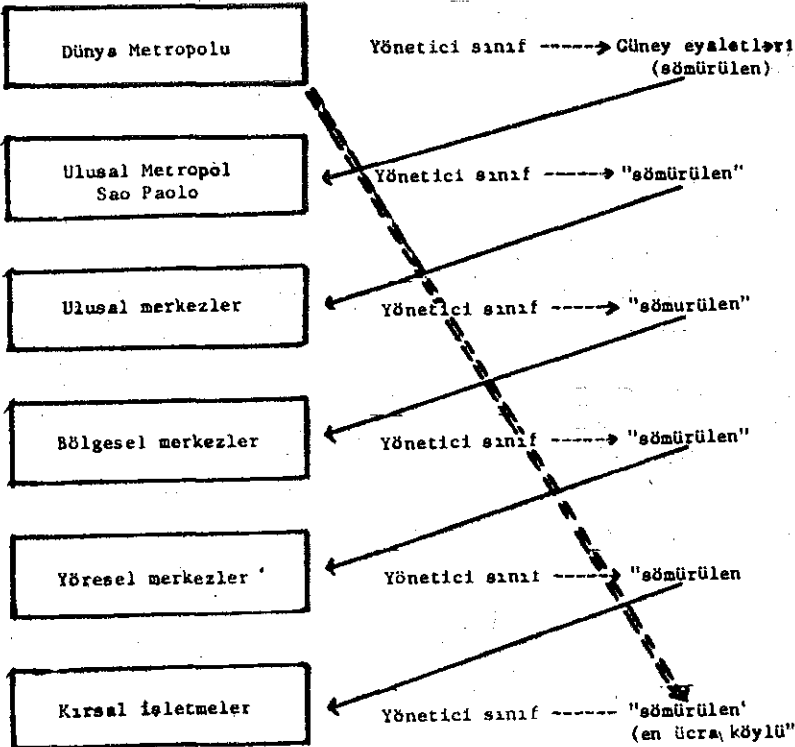
4) Diğer özelliklerin bir sonucu olarak mevcut kaynakların çarpık değerlendirilmesi ve kullanımı.

Yanda belirtilen MODEL (I)'e ait olan özelliklerden birincisi ile ikincisi etrafında modelin açıklanması ve eleştirilmesi bakımından yararlı gördüğümüz bir tartışmayı öneriyoruz.

1) İlk güçlük, A. G. Frank'ın «dünya metropolu» olan A.B.D.'nin bir «yönetici sınıfı» (a), «ulusal uyduları» —A.B.D.'nin Güney eyaletleri— (b), ve «uluslararası uydularına» —Sao Paolo— (c) sahip olduğunu ileri sürmesiyle başlar. Çünkü bu mantığa göre az önce şemasını çizdiğimiz MODEL (I) aşağıdaki biçimde gelişecektir :

Bu şemaya göre (b) (a) nın uydusu, (c) ise hem (b) nin hem (a) nın uydusu olmaktadır. Ve bu mantıksal işlemi metropol - uyu ege-menlik zincirinin tümü için uygularsak MODEL (I) şöyle bir görünüm-le karşımıza çıkacaktır :

Böylelikle, «görünürde en ücra köylü» de metropol - uydu zincirinin içerisine, başka bir deyişle, A. G. Frank'ın iddia ettiği üzere kapitalist sistemin içerisine girmekte, bu sistemle bütünleşmekte ve «Dünya Metropolu» tarafından kademe kademe arıcılar vasıtası ile sömürlebilmektedir (kesik çizgili ok).

Fakat bu olgunun üzerine parmak basan MODEL (I) yazarımızın eylemsel amaçlarına ters düşen bir siyasal uzantıya yol açmaktadır zira egemenlik zincirinin her bir düzeyinde «sömürülen bir zümreden» söz ederek A. G. Frank sömürülenler «tabakalarını» çoğaltarak nominalist bir çizgiye girip, son tahlilde, reel bir grup olarak «sosyal sınıf» kavramını eritmektedir. Nitekim, görüldüğü gibi, bu şemaya göre «sınıf kavgası» pratikte olağanüstü bir biçimde çetrefil bir uygulanabilirlik kazanmaktadır. Bu modele göre metropol - uydu zincirinin en altında bulunan «ücra köylünün» alışıya etmesi gereken objektif «sınıf düşman» kimdir? Zincirin kendi düzeyinde bulunan «yönetici sınıf» mı, bir üst düzeyde bulunan yöresel merkezlerin yönetici sınıfı mı, yoksa bu düzeyin «sömürülenleri» midir? Yoksa Dünya Metropolunun yönetici sınıfı mı, yani Dünya Metropolunun ta kendisi midir?

Zaten, ilgi çeken bir nokta da, tüm yazılarında «burjuvaziyi» somut bir varlık olarak belirten A. G. Frank, «işçi sınıfı», «proleterya» gibi deyimleri kullanmaktan kaçınmakta olması ve bir marksist için bir hayli belirsizlik taşıyan «halk tabakaları» ile «kitleler» deyimlerini yeğlemesidir. Bu durum karşısında aklımıza gelen soru şöyle ifadeendirilebilir : evrensel boyutta metropol ile uydular kutuplaşmasını böylesine belirgin bir biçimde gören yazarımız tek ve somut bir toplumsal oluşum çerçevesi içerisinde, örneğin Brezilya'da, bir yandan «burjuvazi», diğer yandan «işçi sınıfı» arasında görememekte midir?

Gerçekten, A. G. Frank kitabının önsözünde incelemesinin kendisinin yapmamış olduğu bir sınıfsal çözümleme ile tamamlanmasının gerekliliğine bizzat değinmiştir. Fakat yine de bir soru akla gelmektedir: önceden ya da aynı zamanda sınıf çözümlemesi yapılmaksızın geliştirilmiş olan bu tür bir modelin geçerliliği ne olabilir? Bu konuya ilerde tekrar değineceğiz.

2) «İktisadi artık - ürün» ile «artık - değer» konusunda A. G. Frank P. Baran'm görüşlerine dayanmaktadır (7). Bilindiği gibi, P. Baran'a gö-

(7) P. BARAN. Political economy of growth, Penguin, London, 1973. s: 132 - 133

re artık - ürün iki unsuru içermektedir : fiili artık - ürün (mevcut üretimin tasarrufa ayrılan ve gerçekten yatırıma yönelik olan kısmı, yani artık - değer in bir bölümü) ve potansiyel artık - ürün (bu artık - ürünün potansiyel olarak yatırıma dönmesi mümkün olan ve fakat toplumun kullanmadığı bölümü). Bu görüş, A. G. Frank'ın aşağıda kullandığı ifade ile açıklanmaktadır :

s. 142 : «Uydu ülkede ortaya çıkan iktisadi artık —ürünün **ya da** artık— değer in metropola akıtılması».

Bu görüşü benimsediğimiz varsayılsa da metropollerin el koydukları potansiyel artık - ürünün oranının nasıl saptandığını öğrenmek isterdik. Zira, örneğin, Şili konusunda A. G. Frank şöyle bir açıklama yapmaktadır :

s. 22 : «Burada, Şili uzmanı iki iktisatçının bu ülkenin kullanılmayan alıkoyulduğu ve başka ülkelerce el konulan iktisadi artık - ürünün oranını saptamak üzere yaptıkları araştırmaların sonuçlarına dayandığını belirtmek isterim».

Eşzamanlı modelin (I) en temel özelliklerinden birinin bu iktisadi artık - ürüne el koyma olgusu olduğuna göre bazı hususlar konusunda daha etraflıca bilgi edinmeyi isterdik :

— el konulan artık - ürünün oranını saptama yöntemi;

— A. G. Frank'ın zikrettiği ve fakat açıklamadığı «sonuçların» niteliği;

— «Şili uzmanı iktisatçılar». Kimlerdir? A. G. Frank adlarını maalesef bildirmemektedir; oysa aydınlanmak için bu uzmanların çalışmalarına baş vurmak yararlı olurdu.

Sözü edilen artık - ürün kavramı belirli bir toplum için görece bir değer taşıdığına ve de MODEL (I) in odak noktasını teşkil ettiğine göre, yazarlarımızın bu kavram hakkında daha fazla bilgi ve kesinlik getirmemesi açıklamalarında belirli bir zaafı ortaya çıkarmaktadır. Kaldı ki, bu kavram özellikle geleneksel toplumlara ilişkin olarak K. Polanyi ekolünden iktisatçıların yadsımlarıyla karşılaşmış, bunlarca ampirik doğrulanabilirlikten yoksun kalmaya mahkûm analitik bir varsayım olarak nitelenerek üzerinde çetin tartışmaların sürüldüğü bir kavram-

dır (8). Ayrıca bu durumdan ötürü de üzerinde daha fazla duyarlılıkla eğilmekte yarar olacaktı.

Çokzamanlı Modelin (II) Özellikleri :

- 1) Avrupa kapitalizminin yayılması → dünya kapitalizmi;
- 2) Merkantilist kapitalizm → sanayi kapitalizmi;
- 3) Sistemin yapısı gereği ortaya çıkan kutuplaşma → metropolün gelişmesi ve uydunun az gelişmesi;
- 4) Zaman içerisinde bir metropolün diğerinin yerini alması: (en eskisinden başlayarak) Venedik, İberya yarımadası, Hollanda, Büyük Britanya ve A.B.D.

(I) ve (II) Modellerden anlaşıldığı gibi A. G. Frank'ın «yahnlaştırıcı varsayımı» şöyledir :

- s. 11 : «Kapitalist sistemin çelişkili gelişmesi uluslararası, ulusal, yerel ve sektörel düzeylerde gelişmeyi ve az gelişmişliği aynı zamanda doğurmaktadır».

Şöyle ki : kapitalizm

gelişme (metropol)

az gelişmişlik (uydu)

Bu yahnlaştırıcı varsayım çözümleme alanını sınırlandırarak çözümlemenin örgütlenmesini sağlamaktadır (9). Böylece A. G. Frank sistemin bazı «işleyiş yasalarının» çıkarım kurallarınca geliştirebilmektedir :

- s. 143 : «Metropol statüsünün gelişmeyi, uydu statüsünün de az gelişmişliği sağlayan bu modelden metropol - uydu ilişkilerine değgin varsayımların çıkarımını yapabiliriz.»

Çıkarım yolu ile elde edilen varsayımlar şunlardır :

— Sao Paolo gibi uydu niteliğinde ulusal bir metropolün gelişmesi bağımlı olacaktır («az gelişmiş gelişme»):

(8) A. PEARSON, «The economy has no surplus; a critique of the theory of development» in K. POLANYI, C. M. ARENSBERG, A. PEARSON (eds). *Trade and market in the early empires*, The Free Press of Glencoe, Ill. 1955.

(9) M. GODELIER, *Rationality and irrationality in economics*, NLB, London, 1972.

—Metropol ile uydu arasında ilişkilerin konjonktürden ileri gelen esnekliği iki çeşit içe dönüklük yaratacaktır: durgun bir kapitalist içe dönüklük (örneğin, Brezilya'nın Kuzey Doğusu) ve metropol-uydu ilişkilerinin iç sömürüsüne dayanan aktif bir içe dönüklük (örneğin, 1930 Devrimi);

— Metropol-uydu ilişkilerinin yeniden sağlanması ve esnekliğin giderülmesi azgelişmişliğin gelişmesine yol açacaktır;

— Metropol-uydu ilişkileri uydunun bağımlılığını sağlayacak ve daha yüksek bir oranda karşılıklı bağımlılığı geliştirecektir;

— Ve, özellikle, metropol-uydu kutuplaşmasının artışı ulusal metropol, ulusal ve bölgesel uydular arasındaki kutuplaşmayı da kökleştirecektir.

Araştırmasının bu aşamasında, varsayımların işlemsel kullanımı yazarın düşüncesinin gelişmesini, yani oluşturmakta olduğu kuramın gelişmesini sağlamıştır. A. G. Frank toplumsal gerçeğin bir ideal modelini oluşturmuştur. Ve, M. Godelier'in belirttiği gibi, bu aşamada epistemolojik açıdan önemli olan «soyut ve kuramsal düşüncenin algılanan gerçeği «olabilirlik taşıyan bir gerçek» haline dönüştürmesidir». (10).

A. G. Frank bunu yapmaktadır. Ama tabii ki bu hipotetik-dedüktif düşünsel sistem için belirli bir anda ortaya çıktığını açıklamıyacak, açıklayamayacaktır. Kuramsal açıklama ile somut olay arasında sapsama olacaktır.

Ama bu düşünsel sistem çerçevesinde A. G. Frank artık Brezilya gerçeğinin tarihsel incelemesini yapabilecektir ve Brezilya tarihi ona azgelişmişliğin gelişmesini açıklayacaktır.

Bundan böyle A. G. Frank'ın üzerinde durduğu tarihsel olaylar bir dizi kamttan yani varsayımların doğrulayacak nitelik taşıyan olaylardan ibarettir. Ve bu konuda her hangi bir kuşkunun belirmemesi için de yazarımız bir uyarıda bulunmuştur :

s. 140 : «Okuyucu görecektir ki ilginç 1964 olayları üzerinde toplanması Brezilya tarihine yaklaşımını etkilemektedir».

«Gerçeğin ideal modelini» doğrulayan olaylar hangileridir ve bunlarda meydana gelen varsayımlar nelerdir? Bazılarını gözden geçirelim :

(10) M. GODELIER, *op. cit.*, s. 142

s. 180 : «Kapitalist sistem sadece sömürgecilik tipi ilişkilerle metropol-uydular olarak ayrılmış değildir, aynı zamanda sınıflar arası ilişkilerce de ayrılmıştır».

Şöyle ki, bu mekanizma :

— Ulusal metropol olan Sao Paolo kentinde özel, ulusal ve yabancı sermaye yatırımlarını yığılaştırmaktadır;

— Kamu yatırımlarını da aynı ulusal metropolda toplamaktadır;

— «Fakirleri zenginlerden çok vuran» bir vergi sistemi geliştirmiştir;

— ülkenin Kuzey - Doğusundan gelen sermayenin transferini sağlamaktadır (bir uydu bölgenin potansiyel artık - ürününe ulusal metropol tarafından el koyma olayı) ; ,

— Uydulardan ulusal metropole doğru iç göçleri doğurmaktadır.

Bu mekanizmalar Sao Paolo kenti ve yöresinin çağdaş evrimini oluşturmaktadırlar ve A. G. Frank'a «bu mekanizmalar modelimizin ve varsayımlarımızın doğruluğunu kanıtlamaktadır» diyebilmeyi sağlamaktadırlar (s. 183).

Bunun yanı sıra, A. G. Frank burada - bildiğimiz kadarı ile - ilk defa olarak «sosyal sınıfların ilişkilerinden» söz etmekle beraber, yine de söz konusu mekanizmalarla iç sömürü ile ilgili bir durumu betimlemektedir, yani yine tam anlamda «sosyal sınıflardan» daha ziyade metropol-uydu ilişkilerine ağırlık vermektedir.

s. 146 : «16 yüzyılda Avrupa'da şeker talebi ile birlikte şeker fiyatları hızla artmıştır».

Portekizliler o sıralarda Brezilya'nın Kuzey - Doğusunda şeker kamışı ekimine başlarlar. Bölge zengindir. 18. yüzyılın sonunda ise önemli bir hissedar olan Hollanda Brezilya'dan kovulur ve bu sefer Antilles'lerde büyük çapta bir ekime başlar. Bunun bir sonucu olarak dünya piyasasında şeker arzı artar ve fiyatlar yarı yarıya düşer. Brezilya'nın Kuzey - Doğusundan ihracat da yarı yarıya bir iniş kaydettiğinden, bölge insanının da geliri bu çöküntüyü izler.

s. 148 : «1860'dan sonra, Brezilya'nın Kuzey - Doğusu çökmeye başlar. Metropol ile bağlantısının kısmen zayıflaması bölgenin içine kapanmasına yol açar; sistemin gelişmesi Kuzey - Doğu bölgesinin kapitalist içe dönüklülüğünü yaratmıştır».

Bu olay şu varsayımları kanıtlamaktadır :

— bağımlı gelişme

— metropol ile ilişkilerin esnekliğinden ileri gelen durgun bir kapitalist içe dönüklük.

s. 167 : «Dünya kapitalist sisteminin geçirdiği şiddetli iktisadi bunalım sırasında Brezilya'da başlayan son derece aktif kapitalist içe dönüklük modelimi ve modelin içerdiği varsayımları kanıtlamaktadır» («1930 Devrimi»).

Oysa, A. G. Frank da az sonra, sayfa 168'de, metropolün monopolunun temellerinin zaman içerisinde değişime tâbi tutulduğuna işaret etmektedir :

- merkantilist çağda : Askeri kuvvet ve merkantilist monopol;
- 19. yüzyılda : Sermaye ve sanayi (hafif sanayi ve tekstil sanayii);
- 20. yüzyılın ilk yarısı : Sanayi ve ara ürünler
- 20. yüzyılın ikinci yarısı : Teknoloji.

s. 171 : «Modelimin varsayımlarını bir kez daha kanatlayarak, İkinci Dünya Savaşı Brezilya'nın kapitalist içe dönüklüğünü yenilemiş ya da sürdürmeye yaramıştır».

Gerçekten, 1939 - 45 yılları sırasında, metropolün başka ufuklarda meşgul olduğu bir dönemde, egemenlik ilişkileri gevşeyince mübadele hadlerinde Brezilya lehine bir durum kaydedilir ve Vargas iktidarının popülist yönetimi başlar.

Ne var ki, savaşın bitimi ile Vargas 1945 yılında iktidardan kovulur ve metropolün düzene yeniden sahip çıkması Brezilya'nın yeni bir uydulaşma sürecine girmesine yol açar.

A. G. Frank'ın belirttiği üzere, metropol monopolunun temellerinde değişim olmuştur ve yaşadığımız dönemde Brezilya'yı kapitalist az gelişmişliğe sokan yeni egemenlik ilişkilerinin unsuru olan teknolojidir :

s. 197 : «Uydular artık bundan yüz, hatta yüzelli yıl önce onları metropolün boyunduruğundan kurtarmaya kâfi gelecek kadar ağır sanayie sahiptirler.

Ne var ki, günümüzde metropol - uydu bağından kurtulmak için ağır sanayi yetmemektedir; egemenlik, zira, yeni bir temele dayanmaktadır : Teknoloji».

Bu teknoloji açığı metropol ile uydu arasında bağların gevşemesi ile meydana gelecek olan aktif kapitalist içe dönüklük varsayımının yalanlanmaktadır. Ve A. G. Frank da zaten bu olguyu kabul etmektedir :

s. 199 : «Metropol 1930'larda olduğu gibi yeni bir bunalım dönemine girse bile Brezilya'nın artık aynı biçimde tepki göstermesi ve sanayileşmesinin hızlanması ile beliren yeni bir aktif kapitalist içe dönüklük yaşaması olanaksızlaşmıştır».

Bu durumda, metropolda, yani A.B.D.'de ortaya çıkacak bir bunalım bile artık (kanıtlanmamış) varsayıma göre uydunun iktisadi gelişmesini etkilemeyecek midir?

Bu soruya olumsuz cevap vermek gerekmektedir : Brezilya istatistikleri ülkenin sanayi üretiminin % 60'ından fazlasının iç piyasaya yönelik olduğunu belirtmektedir. Bu «azgelişmişliğin gelişmesi» sürecinde olan bir bir ülke için bir hayli yüksek olan oran üzerinde de göreceğimiz gibi Brezilya'nın sosyo-politik gerçeği üzerinde önemli bir rol oynamaktadır. Fakat buradaki konumuza ilişkin olarak hemen belirtelim ki bu kısmen kalıcı tüketim mallarının üretimine yönelik modern sanayi A.B.D. kaynaklı teknolojiye sınıksız ve doğrudan doğruya bağlıdır. Bunun içindir ki Brezilya'nın aktif içe dönüklüğü dış koşullar müsait olsa bile, artık söz konusu olamamaktadır.

Diğer taraftan, önemli bir olgu da metropol ile giderek sıklaşan ilişkiler çerçevesi içerisinde bulunan Brezilya burjuvazisinin durumunun objektif olarak sistemin idamesini sağlayan unsurlar olarak belirlenmesidir.

Bu durum karşısında A. G. Frank baştan beri ileri sürdüğü aksiyo-
matikliğine dönebilmektedir :

s. 7 : «Azgelişmişliği yaratan ve idame ettiren dünya kapitalizminin ve ulusal kapitalizmin ta kendisidir».

Kapitalizm → Azgelişmişlik

s. 11 : «Kapitalizmi yıkmak, ve bu eylemin doğal bir sonucu olarak, azgelişmiş ülkelerin gelişmesini sağlamak».

Kapitalist olmayan sistem → gelişme

Ve, A. G. Frank Latin Amerika incelemelerinin bir çoğunda olduğu gibi burada da şu önermeyi yapmaktadır :

s. 202 : «Brezilya'yı gelecekte kapitalizm ve azgelişmişlikten kurtaracak günler ülkenin halk kitlelerine ait olmalıdır».

Biz burada artık A. G. Frank'ın önsözünü tekrar okumayı gerekli buluyoruz.

İkinci bölüm :

1. «Filozoflar dünyayı çeşitli şekillerde yorumlamakla yetindiler; şimdi ise onu **değiştirmenin zamanı geldi**» (Marx).
2. «Herkes gibi benim de siyasal kanularım var... Fakat etnolog oluşumdan ötürü tutumumda bir değişme olmalı. Siyasal tutumum bilimsel düşüncemin dışında» (Lévi - Strauss).
3. «İstese de istemese de, bilinçli ya da bilinçsiz olarak, hayatını toplumu incelemekle ve elde ettiği sonuçları yayınlamakla geçiren bir insan siyasal eylemin içerisindedir. Tek fark durumunu üstlenmeyi kabul etmesi ya da bunu gizlemesindedir» (Wright Mills).

Bu durumu, yani siyasal kişiliğini A. G. Frank üstlenmekle yetinmeyip bunda dayanağını görmekte ve aramaktadır. A. G. Frank'a göre bilimsel eylem ile siyasal eylem bir bütün teşkil etmektedir. Bu iki eylem organik bir dayanışma içerisinde bulunup birbirleri ile karşılıklı ilişkileri ile bağlıdırlar. A. G. Frank önsözünde şu açıklamayı yapar :

- s. 13 : «Bilimsel objektifliğe yalnız siyasal yansızlıkla erişildiğini öneren liberal vecizeden kendimi kurtarmam gerekti».
- «**Bilimsel ve siyasal bakımdan etkinlik kazanmak için bu konudaki ön yargılarımızdan arınmak gerekiyor**».

Önsözünde yazarımız eşitsiz gelişmenin çelişkinini ve gerek uluslararası, gerek ulusal ve bölgesel düzeylerde kutuplaşmayı ayrıntıları ile irdelediğini söylüyor ve bu çelişkinin kapitalist üretim biçiminin özünü teşkil ettiğine işaret ediyor. Demek oluyor ki, kapitalizmin başlangıcından beri üretim güçleri ile üretim ilişkileri arasındaki ilişkiler çelişik bir biçimde olduğundan, kapitalizm üretim güçlerinin gelişmesine çelişken bir gelişme damgası vurmaktadır. Yaptığı çözümlemede kapitalist sistemin çift - kutupluluğuna ağırlık veren A. G. Frank, kapitalizmin, özü gereği, gerek ulusal gerek evrensel düzeyde gelişmeye aykırı olduğu sonucuna varıyor.

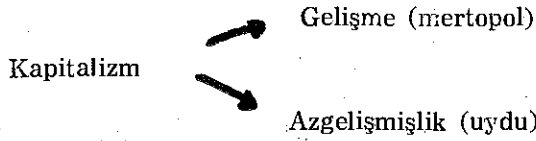
Bu sonuç dört önermeye yol açacaktır :

- bilimsel önermeler
- siyasal önermeler
- «aydının sorumluluğuna» ilişkin önermeler
- Klişelerden (marksist ya da marksist olmayan klişelerden) arınmak zorunluluğuna ilişkin önermeler.

I — Bilimsel önermeler :

A — A. G. Frank ilkin evren çapında bir kuramın geliştirilmesinin gerekliliğine işaret etmektedir. Bu tür bir kuram aynı zamanda gelişme ve az gelişmişliğe yol açan bir sistemin iç mantığını çözümleyebilecektir. Demek oluyor ki tümel bir kuram gereksinilmektedir.

Brezilya'nın az gelişmişliğinin incelenmesinde de A. G. Frank'ın «yerel» varsayımları tümel varsayımlarla çerçevelenmektedir: Sistemin gelişkenliği.

Burada C. Bettelheim'a dönelim :

«Özel bir üretim biçiminin «egemen» görüldüğü özel bir milli ekonominin işleyişi, örneğin büyük toprak mülkiyetinin egemen olduğu filanca Lâtin Amerika ülkesinin ekonomisi incelendiği zaman, eğer anlamlı sonuçlara ulaşmak isteniyorsa, bu ekonomiyi dünya çapında egemen üretim biçimleri ile ilişkiler tarzının dışında incelememek gerekiyor; çünkü bu milli ekonomi, ancak dünya üretim ilişkilerinin bir parçası olarak kavranırsa anlaşılabilir. Demek ki, bu ekonominin gelişme özgüllüğü, ancak bütünleşmiş bir yapı olarak, örneğin Amerikan ekonomisi tarafından egemenlik altında buldurulan bir yapı olarak anlaşılabilir». (11)

A. G. Frank'ın yaptığı inceleme de bu yaklaşımın doğrultusundadır. Eksik olan tek şey dünya düzeyinde kapitalist üretim biçiminin içerisinde Brezilya'nın özgül konumunu saptamak için gerekli olan global bir iktisadi incelemedir.

B — s. 11 : «Su anda gerçekten az gelişmiş ülkelerin de bugün gelişmiş prekapitalist ve feodal toplumlardan itibaren klasik bir kapitalist gelişme sürecinden geçmiş ülkelerin geçirmiş oldukları aynı iktisadi büyüme aşamalarından geçmelerini beklemek yersizdir».

Bazı marksist çevrelerde feodalizmin toplumsal evrenin zorunlu bir aşaması ve kapitalist sosyo-ekonomik oluşumun ilk tohumlarını yeşerten

(11) C. BETTEIHEIM, op. cit., s. 21.

bir oluşum olduğu kabul ediliyorsa da, bu görüş gerçek somut olaylara ters düştüğü kadar Marx'ın önermelerine de yabancı kalmaktadır. Gerçekten, «feodalizm» deyimini daha ziyade ve özellikle siyasal üst-yapılara tekabül etmekte olup, üretim biçimi ile bağlantısı kanıtlanmamıştır. Marx'ın müsveddelerinde feodalizm deyimini Ortaçağ Avrupasının bağımlılık - kölelik (*vassalité*) ilişkilerine değgin ve siyasal sistemine atfen karşılaştırma amacı ile kullanılan bir deyimdir (12). O halde, Brezilya'yı bu tür bir oluşuma göre mutlak bir biçimde tanımlamak ve bu toplumun da Batı Avrupa toplumlarının geçirdikleri iktisadî büyüme evrelerinden geçmesini beklemek yersizdir. Burada A. G. Frank'ın görüşüne katılmanın ve, aynı zamanda, gelişme girişiminin Batı toplumları tarihinin bir tekrürü türünde olacağına dair W. W. Rostow vari görüşleri de (13) yadsımanın geçerliliğine değginmeliyiz. Üstelik, bu son görüşe göre «beşinci» aşamaya kadar geçirilmesi mukadder görülen ve diğer aşamalara varmadan önce bu kuramın başlangıç nokası olarak ileri sürdüğü «sıfır nokta» nasıl tanımlanabilecek ve belirlenecektir?

Fakat kapitalizmin tek çizgili gelişmesine ilişkin klâsik marksist «doğmay» yadsıyarak A. G. Frank'ın görüşüne katılıyorsak da, M. Rodinson'un terminolojisine dayanarak Brezilya'nın da sosyo-ekonomik yapısının tarım kesiminde reva gören «paternalist» düzenin de varlığını göz önünde tutarak, «kapitalistik» niteliğine değinmek istiyoruz (14).

II — Siyasal önermeler :

Siyasal açıdan ilk önemli önermeyi şöyle ifadelendirmektedir A. G. Frank :

s. 11 : «Kapitalizmin şu andaki yapısı bir ulusal kurtuluş hareketine sahip çıkacak ve kendi ülkesindeki azgelişmişliğe yol açan kapitalist yapıyı yıkacak kadar bağımsız bir ulusal burjuvazinin gelişmesine izin vermemektedir».

Ve, bu durum karşısında, A. G. Frank'ın gösterdiği yol kesindir :

s. 12 : «Tarihsel ilerlemeyi sağlamak görevi **halk kitlelerine** ve yalnız onlara düşmektedir».

(12) K. MARX, *Precapitalistic economic formations*, trans. by E. J. HOBBSBAUM, Lawrence and Wishart, London, 1964.

(13) W. W. ROSTOW, *Les étapes de la croissance économique*, Seuil, Paris, 1960

(14) M. RODINSON, *Islam et capitalisme*, Seuil, Paris, 1968.

A.B.D.'nin tekelle kapitalizminin zincirini koparmakta Brezilya burjuvazisinin neden yetersiz olduğunu daha önce izledik. Ama sorulması gereken soru şudur : Halk kitleleri de, mevcut konjonktür içerisinde, tek başlarına «tarihsel gelişmeyi» sağlayacak güce sahip midirler? A. G. Frank'ın çağruları bizce anlam taşımaktadır çünkü halk kitlelerini tarihsel rollerini oynamaya davet eden Frank, bunların bu rolü oynama olanağına sahip olup olmadıklarını söylememekte ve ne şekilde oynayacaklarına dair de hiç bir açıklama yapmamaktadır. Bu «kitlelerin» de kimlerden oluştuğunu, üretim süreci içerisinde hangi konuda olan sosyal gruplardan kurulu olduğunu belirtmemektedir.

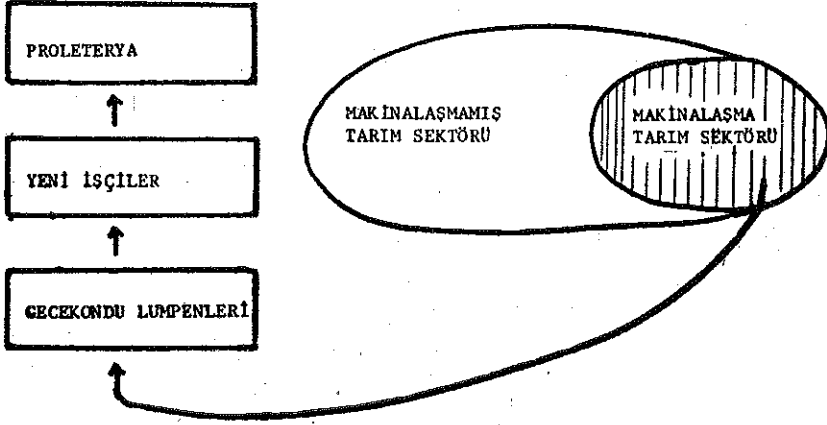
A — İhracata yönelik tarımsal üretimin nisbi öneminin son yıllarda sanayi ve iç pazarda tüketilen ürünlerin üretiminin lehine bir azalma kaydettiğini biliyoruz. F. H. Cardoso sanayileşmenin «yeni Brezilya Brezilya ekonomisinin dinamik bir unsuru olma yolundaki» eğilimine işaret ediyor (15). Faal nüfusun yalnız % 10'unu istihdam eden sanayi doğal olarak ulusal ekonominin dışında cereyan eden iktisadi süreçlerce belirlenmekte olup, bu olgunun çerçevesi sınırları içerisinde biçimleniyor. Bunun yanı sıra, A. G. Frank'ın da isabetli olarak işaret ettiği gibi, Brezilya ekonomisi uydu ekonomilere özgü süreksizliklerin etkisi altındadır.

Ne var ki, iktisatçı, kapitalist yol ile kalkınma türleri konusunda yönelttiği sorulara olumsuz yanıtlar elde edince kitlelere seslenmekte haklı ise de, sosyolog uydulaşmış bir ekonominin kopukluk nedenlerini ve bunun sonuçlarını araştırırken işçilerin tutumlarını ve güya Devletin koruduğu liberalist bir iktisadi ortamdaki işçi hareketlerini de göz önünde tutmak zorunluluğunu taşıyor.

Her ne kadar A. G. Frank tutum ve güdülenmelerin üzerinde duran, kendi deyimi ile «sözde Webergil ve yeni-freudcü» (s. 11) akımlara karşı umursamazlık gösteriyorsa da, bizce, A. Touraine gibi, yeni işçi zümrelerini, ülkenin iç illerinden kopup Sao Paolo ve diğer metropollara göç edenleri incelemenin yararı var (16).

(15) F. H. CARDOSO, «Tensoes ociais no campo e reforma agraria» (kırsal alanda sosyal gerilimler ve toprak reformu) in Revista Brasileira de Estudos Políticos, No. 2, 1970.

(16) A. TOURAINE, La conscience ouvrière, Seuil, Paris, 1966.

İşçi göçü ve işçi sınıfı içerisindeki tabakalaşma

Demek oluyor ki, sanayi merkezlerine yeni gelen ve ortaya çıkışları Brezilya yaşamının siyasal ve toplumsal dönüşümlerine bağlı olan bu vasıfsız yeni işçi zümrelerini incelemek zorunlu bir işlem olacak. A. Touraine'i okuyalım :

«İlk bakışta bu bir sosyal hareketlilik incelemesi gibi gözüküyorsa da, olayın kapsamı ve göç edenlerin sayısal önemi bireysel sosyal hareketlilik incelemesi ile toplumsal dönüşüm incelemesini birbirinden katı bir biçimde ayırmayı yasaklamaktadır» (17).

Nitekim, sanayileşmenin eski olduğu bir ülkede yeni kentlilerin ve sanayi işçilerinin kitle halinde durmaksızın akın edişleri işçi kesiminin durumu ile hükümetin ve işletmelerin siyasal yönünü önemli bir biçimde değiştirmiyebilir. Ama Brezilya'da bu yeni gelen işçilerin yarattıkları sorunlara bir azınlık sorunu olarak bakılamaz. Çünkü bunların toplumsal gerçeği oluşum halinde olan bir sosyal sınıfın gerçeğidir.

Oluşum halindeki bu işçi sınıfının eğümleri nelerdir? Eğilimlerinin Avrupa işçi sınıfının 19. yüzyılın sonunda çizdiği çizgiye yakın olduğunu düşünmek elbette cazip gelebilir. Fakat biz dikkatimizi aşağıdaki noktaların çerçevesi dahilinde tutmayı gerekli buluyoruz:

— Brezilya işçileri kökenlerinin geleneksel ortamına halâ bağlıdır. lar;

(17) A. TOURAINE, op. cit., s. 144.

- Brezilya işçisi kendini Avrupa'nın sanayileşme şafağındaki ortamından daha çok ileri sanayi toplumlarına özgü bir ortamın içerisinde görmektedir.

Bu konuda A. Touraine çok kesin :

«Maziye bağlı olan ve genellikle çok ağır iktisadi koşulların altında ezilen bu yeni işçiler Avrupa manufaturalarındaki, hiç bir yasanın korumadığı, geleneksel tüketim normlarının dışında bir şey bilmeyen, günümüz Brezilyası gibi hızlı dönüşüm içerisinde bulunan bir toplumun üyesi olma bilincinden yoksun olan işçiler gibi toplumun diğer kesimlerinden tecrit edilmiş değildirlər».

Demek ki, Brezilya gerçeğinin özgüllüğünü bu geçmiş ile geleceği birbirine bağlayan harekette, yani bireysel sosyal hareketlilik ile toplum gelişmesi arasındaki bağda görmek gerekiyor.

Bu yeni işçi sınıfının tutumlarını üç düzeyde saptayabiliriz:

1. Bireysel iktisadî çıkar arayışı; bu arayış somut bir sosyal dayanışmanın bulunmaması ile belirlenebilmektedir.

2. Dayanışma var olduğu zaman da geçicidir ve yalnız eylemde, örneğin çok belirgin bir «haksızlığın» karşısında meydana çıkmaktadır. Bu dayanışma ideolojik ilkelerin ya da işçi mücadelesi amaçlarının belirlediği bir dayanışma değildir.

3. En önemlisi, işçilerin toplum hakkındaki görüşleri sınıf çatışmasından daha çok sosyal tabakalar hiyerarşisi yönündedir ve bu görüşler sanayi toplumundan daha çok tarım kesiminin görüşlerinin bir yansımasıdır.

Burada, A. Touraine ve F. H. Cardoso gibi araştırmacıların incelemelerine dayanarak üstünde duracağımız nokta Sao Paolo ya da herhangi başka bir kentteki işçilerde sosyal yükseliş bilincinin varlığıdır. Bu yeni işçiler sosyal yükselişi tam olarak gerçekleştiriyorlarsa da içerisinde buldukları nesnel koşulların bu olanağı kendilerine ilerde tamyacağı kanısını taşımaktadırlar.

Diğer taraftan, eğer işçi hareketini global toplumun dönüşüm ve ücretlilerin savunması olarak tanımlayacak olursak, Brezilya örneğinde bir işçi hareketinden söz etmenin de yersiz olduğunu ileri sürebiliriz.

Çünkü bu ülkede sosyal alandaki yenilenmelere Devlet katındaki dönüşümler, yani proleteryanın elinde bulunmayan bir aygıtın dönüşümü yol açmaktadır. Üstelik, burada, sanayileşmenin doğurduğu doyurucu mitlerin ekonominin iç dinamiğindeki sürükleme etkileri sayesinde Brezilya işçileri ayrıcalıklı ve çıkarları çoğu zaman kapitalistlerinki ile uyum halinde olan bir zümreyi teşkil etmektedirler. Zira gerek işçiler üzerinde kurdukları egemenlikten yararlanma durumundadırlar (burada A. G. Frank'ın Model (I)'i buluyoruz).

Son olarak, işçi hareketinin cılızlığı vasıfsız işçilerle vasıflı işçiler arasındaki mesafeyi de yansıtmaktadır. İşçilerin formasyon düzeyinin düşük olması vasıflı işçilere yönlendirici fonksiyonlar sağlamakta olup onları birincilerin gözünde ayrıcalıklı bir zümre olarak göstermektedir.

A. G. Frank'ın devrimci eylemlere çağrıda bulunduğu «kitlenin» bir bölümünün durumunu böylece saptamış bulunuyoruz. Ve bu kesimin görünümü bizi «halk kitlesinin» diğer kesimini, çok daha kalabalık olan ve «en ücra Brezilya köylüsünü» de içeren kesimini bu çerçeveye içinde incelemekten alıkoymaktadır. Zira bu kesimin de A. G. Frank'ın çağrıları uyarınca bilinçli ve örgütlenmiş bir harekete geçmesinin mevcut koşullar altında olanak dışı olduğunu tahmin etmek yerinde olsa gerekir.

III — IV — «Aydınlanmanın sorumluluğuna» ve «kişilerden vazgeçme zorunluluğuna» ilişkin önermeler

s. 13 : «Toplumsal bilimin siyaset bilimden ibaret olduğunu öğrenmem gerekti».

Eğer her bilimsel girişimin birey tarafından öznel olarak seçilmiş bir amaca ulaşmaya yönelik olduğunu kabul ediyorsak, bilimle eylemin birbirileri ile çelişken ilişkilerde olmayıp, birbirileri sayesinde varolarak içerenlik ilişkilerinde olduklarını da varsaymamız gerekir. O halde, bilimsel araştırma belirli bir amaca göre, yani gerçeğe göre yürütülen ussal bir eylemden ibarettir. Bilimsel araştırmanın amacı da belirli bir değer yargısına göre, olgularca yani maddece kanıtlanan gerçeğin değeri üzerine bir yargıya göre, saptanmaktadır. Çünkü bizi, tanım gereği, sosyolojik bir perspektife kavuşturan marksist bir aksiyolojiye (değerbilimine) göre değerli aslı eylem içerisinde belirlenen ve yaşayan insanın ta kendisidir. Zira marksist aksiyoloji değerlerin sosyal eylemin bir türevi olduğunu bize açıklar (18). Nitekim eylemden kopuk

(18) L. GRÜNBERG, «Marx et la perspective sociologique en axiologie» in *L'Homme et la Société*, No. 10

değerler de aşağıdaki itirafnameye temel teşkil etmekten öteye gitmezler :

s. 13 : «Zihnen bir şizofrendim : Siyasal kanaatlerimle fikirsel eylemlerim arasında bir ayırım yapıyordum».

Bir itiraf olan bu cümleden ne anlamalıyız? A. G. Frank'ın ideolojisi (siyasal kanaatleri) bilimsel eylemlerinden gerçekten kopuk muydular? Madem ki söz konusu «ayırım» da bizzat ideoloji sayesinde gerçekleşiyor, burada bir yandan ideolojiyi diğer yandan bilimsel eylemleri ile zıt olan uçlardan söz edercesine saptamak mümkün müdür? Bir ideoloji ki, Webergil görüşçe bilimin «etik yansızlığa» inanmamızı ister, değer yargılarının, yani araştırmacının siyasal tercihlerinin bilimde yansımamasına ister. Demek oluyor ki, «siyasal kanaatlerle» «fikirsel eylemler» birbirilerinden ayrılmamışlardır çünkü bu ayrımı da aslında siyasal kanaatler emretmekte olup bu ayrımın hayalini sürdürmektedirler. Bu anlamda, bilimsel eylem sorduğu sorularda olduğu gibi varıldığı sonuçlarda da ideoloji tarafından örtünmekte olup, özünde yanlış olan ve yanlışlara yol açan bir eylemden ibarettir.

Bizim yazarımız nasıl varabilmiştir «şizofrenisinin» farkına? Çok basit: Sağlıksızlığının bilincine Latin Amerika'ya giderek varmıştır. «Liberal» metropolden az gelişmişliğin kurağına düşmek yazarımızın teorik «uzun yürüyüşü» olmuştur:

s. 13 : «Bilimsel objektifliğin sadece siyasal yansızlıkla elde edildiğini söyleyen liberal maksimden, sosyal sorumsuzluğun, sözde bilimsel bilimciliğin ve siyasal reaksiyonun temelini teşkil eden liberal maksimden **kurtulmam** gerekti».

O halde, A. G. Frank'ın «bilimsel» bir sorunsala ulaşmak ve «yeni bir ekonomi politikası» kurup «liberalizmin ve burjuvazinin az gelişmişliğe mahkûm ettiği insanları **kurtarmak** için eski, ilk çağına ait ideolojisini ve ona ilişkin teorik varsayımların boşaması gerekiyordu. Öğütünü dinleyelim :

s. 13 : «Bilim ve siyaset alanlarında, liberalist kapitalist metropollerin gelişmesinden miras aldığımız siyasal ve bilimsel **stereotipleri atmamız** gerekiyor».

Ve A. G. Frank bize anlatır «eski bilincini nasıl ayıkladığını»: metropole bağlı bulunmanın sakıncalarını farkederek ilkin yaşamakta olduğu metropoliten ortamdan ayrılır, «liberal alışkanlıklarından vazgeçer» ve az gelişmiş ülkelere yönelir. Çünkü «gerçek ekonomi politikası orada öğrenebileceğini **bilmektedir**» yazarımız.

Althusser'in deyişi ile «geçmiş ile kopuş noktasında olan, eski teorik varsayımlarını acımasızca didik didik eden bir düşüncenin» (19) uzantısında olan yazarımız «azgelişmiş ülke insanlarına hangi büyüme ekonomi politisinin onlara yararlı olduğunu söylemekle» (s. 13) çok yiğitçe bir davranışta bulunduğunu da açıklar. Çünkü bunu yapabilmek için «1826'da Ş. Bolivar'ın da belirttiği gibi özgürlük adına baskı ve kovalanmayı göze alanların yolunda» gitmesi gerekmiştir.

Yazarımız artık yapmıştır **epistemolojik kopuşunu**. Toplum bilimlerinin **siyasal bilimler** olduğunu öğrenmiştir. Şizofrenik basma kalıplardan kurtulup bilinçlenmiştir. Ama bu noktaya varmak için çeşitli «fedakârlıkları» da göze almıştır. Zaten «tarih beklemektedir bu fedakârlıkları» kendisinden (s. 13). Bilim - öncesi sorunsalına kesinkes sırtını çevirmiştir. Bundan böyle «özgürlük ülküsünü kabullenen bir sosyoloğun siyasal misyonunu» yerine getirmeye hazır olan «sorumlu bir aydındır».

Ama diğer yandan, iyi ki İdeoloji vardır çünkü L. Althusser'in dediği gibi «yalnız İdeolojinin varlığı ve gerekliliğinin kabul edilmesi onun üzerinde etkin olabilmeyi ve onu Tarih üzerinde ussal bir eylemin aracı kılmayı sağlamaktadır» (20).

Evet, A. G. Frank'ın özsüzünde bir **Alman İdeolojisi** havası sezilmek mümkündür ama biz bir düşünürün «başlangıcını nasıl terkettiğini» öğrenmek istediğimiz zaman Marx'ı okumayı yeğliyoruz.

(19) L. ALTHUSSER, *Pour Marx*, Maspero, Paris, 1969

(20) L. ALTHUSSER, *op. cit.*, s. 239.